

(In memoriam Михаило Марковић, 1923–2010)

Филозофско-политички профил Михаила Марковића

Идеја левице не може пропасти

Да би се решавали проблеми мораће се излазити изван оквира постојећег

За сваки значајан циљ мора се платити одговарајућа цена

Многи су прихватили марксизам на чисто интелектуалан начин, као теорију која излаже истину о свету у коме живимо. Али из тога није следило да за ту истину вреди положити живот

Какав је ко човек, таква му је и филозофија, рекао је један мислилац. Да ће личност професора Михаила Марковића пресудно одредити карактер његове филозофије, могло се приметити још од његових младалачких дана. Од првих пропламсаја самосвести, био је то човек који себе налази и исцрпљује у друштвеном свету живота, који дубоко урања у његова историјско-политичка кретања, тврдокорно их анализира и преиспитује, на крају, бескомпромисно критикује ако нису у складу са револуционарним идејама општељудске еманципације. Рано сазрела критичка (само)свест, доживљена као инстинкт слободе, нешто што појединац просто има у себи или не, што се не може у крајњем објаснити и извести из постојећих услова и околности, што представља његову властиту и неизбежну одлуку и карактер, као да је била предоређена да се касније теоријски артикулише у филозофији схваћеној као критичко друштвено мишљење. Од првобитног раскида са темељним институцијама старог света, буржоаским друштвом, монархијом и религијом, преко прикључења СКОЈ-у, партизанском покрету и Комунистичкој, а затим Социјалистичкој партији, на крају разилажења од обе онда када су, по његовом мишљењу, почеле да драматично одступају од својих изворних идеала, видимо јединствени практички ангажман који доследно не пристаје на лошу или све

лошију друштвену стварност с обзиром на перспективе живота достојног човека.

Praxis примат практичког

Одрастао у породици у којој је политика представљала значајну ствар, око које су се водиле живе и снажне расправе између његовог деде и оца, могао је од малена да упија и промишља преломне историјске догађаје. Стога је сасвим разумљиво што и каснија његова егзистенција бива дубоко обележена историчношћу и политичношћу, схваћеној у изворном грчком значењу као највиши облик практичког живота, самим тим и живота уопште, јер *Praxis* у идејној струји којој је професор духовно припадао има примат над *Theoria*

. Не треба онда да чуди што су чак и наизглед од праксе врло удаљени епистемолошки и логичко-методолошки проблеми којима се професор у почетној фази свог филозофског мишљења првенствено бавио, били прожети категоријама практичког и преко њих тумачени и објашњавани. Као што је у даљем унутрашњем развоју таквог приступа сасвим логично да се изађе из уске и ограничене перспективе на логику и епистемологију редуковане и осиромашене филозофије, и окрене непосредно темељним питањима човековог практичког живота, његовог друштва, историје и политике. Нећемо се овде бавити детаљним приказивањем филозофског развоја професора Марковића, о томе су већ писали меродавнији од нас. Жеља нам је само да истакнемо његов базични *ethos*

, његов
spiritus
movens

, а он се, по нашем мишљењу, може разумети једино посредством овог примата практичког који је силовито гурао његову филозофију у правцу критички ангажованог, јавног, политичког мишљења и делања. Не само да се „теоријски“ проблеми, чак и они најапстрактнији, међу којима питање истине има водеће место, морају решавати позивањем на

категорије

практичког, већ у самој
делатној

пракси они налазе своје крајње разрешење. Тако је професор у свом јединственом мисаоно-практичном животу доследно спровео Марксово начело дато у 2. тези о Фојербаху: „Питање да ли је људском мишљењу својствена предметна истина, није питање теорије, него је

практичко

питање. У пракси човек мора доказати истину, тј. збиљност и моћ, оностраност свог мишљења. Спор о збиљности или незбиљности мишљења - које је изолирано од праксе - чисто је

схоластичко

питање“. Мислимо да је сасвим неупитно да је професор у властитој животној пракси доказао истину свог мишљења, уједно и истину критичког мишљења уопште, у својој неуморној вишедеценијској борби за боље, праведније, хуманије друштво, која се водила у самом средишту јавног, друштвеног живота. Као и у случају других великих мислилаца, и код професора је мишљење постало моменат праксе, њој подређено, у основи вођено циљем њеног темељног преображавања.

***Praxis* vs. прагматизам и теорицизам**

Јер, „да би се решавали проблеми – војни, социјални, економски, еколошки, мораће се, корак по корак, излазити изван оквира постојећег“ [\[1\]](#) ; ова мисао као да одзвања кроз читав професоров живот, представљајући једну од његових водећих максима. Од тек пробужене младости, готово детињства, пред нама је већ човек који превазилази своје биолошко и друштвено време, који постојећу садашњост превреднује из хоризонта битно другачије, слободније будућности. Старом капиталистичком свету, који је пропадао пред његовим очима, никада није припадао, самим тим се ни враћао, за разлику од многих, првобитно „марксиста“, који су у даљем току свог живота и рада идејно припремали, а затим идеолошки и практично учествовали и још увек учествују у рестаурацији капитализма и његове „грађанске“ идеологије. И за разлику од неких да(в)нашњих „марксиста“ који су били и остали заробљеници примата

Theoria-e

nad

Praxis

, помажући тако посредно одржању овог данас владајућег, повампиреног капитализма. Од првих је професора одвајало уверење да је истинска политика уметност могућег, које напушта границе стварног, а не техника оперисања стварним која остаје унутар оквира (лоше) постојећег, чувајући његов

status

quo

, коме они данас срамотно служе; од других поштовање Марксове чувене 11. тезе са којом су ови „марксиста“ у трагикомичном сукобу, јер упорно (критички)

тумаче

свет, а не чине готово ништа да се он

измени

, доследно остајући по страни од било каквог значајнијег јавног и политичког ангажмана, чак фантазмагоријски умишљајући да ће се до чистоте доведена спекулативна

Theoria

неком алхемијском логиком сама од себе преобразити у

Praxis

,

и то не било какав, већ онај најмоћнији, револуционаран

[\[2\]](#)

. Такви „марксистички“ иду дотле да рад поново своде на рад појма (када вас питају „јер радите нешто“, по правилу мисле на мишљење, читање и евентуално писање, али увек у скривитим одајама своје од праксе добро заштићене и безбедне егзистенције), уместо да појам схвате као један од облика рада, који у крајњем треба да буде подређен политичком, друштвеном раду као радикално мењалачком

Praxis

-

и

, срозавајући се тако (у најбољем случају) на хегелијанске, а свакако предмарксистичке позиције, мислили смо старе и већ превазиђене идеалистичке филозофије

[3]

. Професор се, напротив, вешто одупирао изазовима прагматизма (опортуне праксе лишене критичке теорије), с једне, и теорицизма (хипертрофиране теорије лишене критичке праксе), с друге стране, који су подједнако удаљени од истинске

Praxis

, и стога представљају лажне алтернативе, јер обе остављају постојеће онаквим какво јесте, а оно је још увек увелико лоше, неумно и нехумано. За разлику од ових теоријско-практичних девијација, његов

ethos

се одликовао упуштањем у друштвено-историјску стварност, али са тежњом да се она учини бољом, умнијом, прикладнијом човековом слободном постојању. Супротно „марксистичким“ пуританцима који зазиру од „недостојне“ реал-политичке праксе, он је прихватао њена искушења, исправно мислећи да се, радикално остајући мимо ње, у практичном смислу ништа не може учинити, али се истовремено од реал-политике удаљавао онда када је почела да се опасно срозава на неумно и нељудско (тада би знао да помисли „нисам употребљив за политику“

[4]

), настављајући ипак да се даље практично бори, и чекајући прилику да се реал-политичкој пракси врати онда када се поново стекну услови за њено унапређење, које је неуморно, свакодневно ослушкивао, помно пратећи глобална и локална историјско-политичка дешавања. Постојећем, дакле, није подилазио, нити се икада повлачио у осаму спекулативно-теоријског аутизма чији су виртуозна мисаона „свемоћ“ и „плодност“ плаћени практичном немоћи и стерилношћу. За професора никада није било изговора нити оправдања за недостојно прилагођавање постојећој лошој стварности, али ни за бекство од ње у теорицистичку пасивност. У погледу првог осећао је „огромну инстинктивну одбојност према сваком опортунизму, калкуланству и компромису кад су у питању основни принципи слободе, независности и социјалне правде“

[5]

, а у погледу другог изрекао је следећу убојиту примедбу: „Многи су прихватили марксизам на чисто интелектуалан начин, као теорију која излаже истину о свету у коме живимо. Али из тога није следило да за ту истину вреди положити живот“

[6]

. Када је дошло до „прве озбиљније пукотине у односима власти и филозофа“, након једног филозофског скупа из средине 60-тих година, професору је у свести искрсла Рилкеова мисао: „Треба живети опасно“

[7]

. Можемо слободно рећи да је читав његов живот прошао у незаустављивој смени узбудљивих и опасних тренутака, који се дешавају само онима који иду против владајућег тока и струје догађаја и мњења, пружајући отпор њиховој несавршености, неистини, па и ништавности. У историји је било многих филозофа, али они који остају узорни ликови управо су такви појединци (Сократ, Спиноза, Паскал, Ниче итд.) који су својим животом потврђивали своју мисао, живели је, и у крајњем залагали живот зарад ње. Ако је ико у југословенској филозофији био на нивоу ових великана, овог величанственог јединства мишљења и живота, онда је то несумњиво био професор Марковић.

Левичарски ангажман

Није претерано рећи да је професор заправо жртвовао властити живот зарад идеја у које је веровао, због чијег је спровођења у дело буквално сагоревао сваки делић своје животне енергије. И сигурно би поживео још много година да је своје последње године провео онако како огромна већина људи из његове генерације проводи, у затишју и спокоју, мирно очекујући тренутак неизбежног краја. Он их је, међутим, проживео крајње интензивно, не заостајући у темпу живота за врхунцима свог младалачког и зрелог доба. Видимо га како иде од једног до другог научног и филозофског скупа, у земљи и иностранству, до најудаљенијих дестинација, у исцрпљујућим путовањима (Кина, Јужна Кореја, САД итд.) Један за другим пише текстове и објављује књиге, предано прати текућа дешавања, оглашава се у јавности и даје интервјуе, у свакој од тих делатности стојећи при уверењу да „лоша, неадекватна реализација неких идеја није дезавуисала саме те идеје“ [8] и да „идеја левице не може пропасти“ [9]. Вера у левицу, у ствар људске еманципације која још никако није довршена, штавише, од које се опасно удаљавамо, остала је неугасива у професоровом срцу и глави. И сваки тренутак кризе капиталистичког система подгрејавао је код њега наду да се капитализму, бар оном најсуровијем каквог данас гледамо, ближи крај. Искључиво због тога, да би био у средишту кризе, изнутра је упознао, прикупио неопходне информације и литературу, одлази прошле године у САД, да би се, одмах по повратку, ангажовао на покретању семинара о кризи у САНУ, тежећи да мобилише оне наше малобројне критичке интелектуалце у правцу преиспитивања и мењања доминантних друштвених трендова. Без обзира шта мислили о заснованости ових нада, не могу да не импонују професорова чврста, непоколебљива вера и одлучност. Они нису, на жалост све, али ако нам је већ циљ критички став према постојећој стварности без њих се не може ништа. Нема ума без интереса за ум, нити ослобођења без праксе и практиковања слободе, у сваком могућем домену и ситуацији које сами треба да стварамо, не очекујући илузорно да ће се повољне објективне околности сусрести и сложити саме од себе. Тачно је да није довољно да мисао тежи стварности, већ и да стварност треба да тежи мисли, да би дошло до њиховог практично-преображавалачког сагласја и садејства, али стварност никада неће почети да тежи мисли и њој да се приближава ако мишљење не учинимо моментом саме те стварности, ако се практично не ангажујемо у правцу њеног

осмишљавања које је уједно и њено мењање. Ову значајну истину као да не схватају већ споменути „марксистички“ који, самим тим, пре личе на хришћане који чекају Месију и Страшни суд или хајдегеријанце који чекају

Ereignis

, „усуд битка“, као некакву милост и спасење који долазе са теолошких или онтолошких висина и небеса. За разлику од њих, професорова утопија је увек била конкретна, ослоњена на теоријско препознавање, али и практично подстицање и снажење могућности које леже у самој стварности, у њеним сигнаlima и симптомима.

Хуманистички марксизам

Читав професоров живот био је бављење животом, биће-ка-животу и брига не око аутентичности пуко властите егзистенције, већ око аутентичности егзистенције сваког човека, брига за друге, за ствар општељудске, друштвене слободе и правде. Зато не чуди што је хуманистички марксизам био његово теоријско-практично становиште. Овај хуманистички мотив као морални мотив нужно је део сваке еманципаторске делатности [[10](#)]

. Морална величина, која долази до изражаја у поштовању и одбрани човечности у себи и другима, мора да плени када је реч о филозофији, јер она није струка (у коју спада и виспрено владање дијалектиком спекулативног мишљења, ма шта о томе мислили мајстори овог мишљења), већ позив да се беспоговорно служи истини и слободи, који се испуњава битно у пракси, у ангажману, у јавном делању, у неустручувању пред гласним постављањем битних питања и разобличавању нехумане стварности пред лицем читавог друштва, у његовом средишту, у стварном, материјалном друштвеном животу, а не у самоизолованој осами унутар отуђених институција интелектуалног живота, како неки (још „марксистички“) себи привиђају суштину критичког мишљења. Ако је филозофија која смера људској еманципацији „савест човечанства“ (Хоркхајмер), и ако, као што смо видели, „у пракси човек мора доказати истину, тј. збиљност и моћ, оностраност свог мишљења“ (Маркс), оно врховно јединство теорије и праксе, онда хуманистичког марксизма нема без хуманистичке праксе, у њеном целокупног опсегу од теоријског рада до свакодневног живота, без ангажмана на томе да се „сруше сви односи у којима је човек понижено, угњетено, напуштено, презрено биће“, односи у којима се са људима поступа као са липсалим псима. Професор је у целини живео ово јединство хуманистичке теорије и праксе, било да је реч о филозофским расправама, политичком деловању или наизглед неважној свакодневици.

Теоријско-политички спорови

Да не би било места сумњи како овај текст има за циљ или резултат једно неодмерено величање недавно преминуле особе, морам рећи да се у погледу неких професорових теоријских и политичких ставова и процена нисам са њим слагао. Његова личност и моралност су за мене беспрекорни, али у питањима филозофске или политичке природе било је разилажења. У једном дугом разговору смо та питања отворили и претресли. Једном речју, може се рећи да је његов марксизам био доста умеренији од мог. Марксово мисао је за професора било само мисао Марксове епохе, учење које не може да одговори на бројне проблеме данашњице, дакле, једна свакако истакнута, па и повлашћена, али не и једино оправдана, тотална теорија о свету у коме живимо; за мене је, међутим, ова мисао апсолутна истина и о Марксовом и о данашњем времену, будући да и даље живимо у истој епохи капитализма, упркос свим његовим трансформацијама. Професор је теоријско-практичке основе марксизма(-лењинизма), као што су класна борба, револуционарно насиље и диктатура пролетеријата сматрао „класичним догмама“ [\[11\]](#)

, које се могу а можда и морају заобићи (своје становиште је у том смислу често називао „анти-догматским“, полемишући са „догматским“ марксистима); за мене су, пак, ове „догме“ носећи стуб без којег марксизам постаје доста мутан и разводњен, а револуционарна измена друштва практички готово немогућа. Професор је у контексту последње кризе одвише позитивно гледао на перспективе државног капитализма да реши базичне друштвено-економске проблеме до којих је довео разобручени (нео)либерални капитализам, често се позивајући на Лењинову мисао да је „државни капитализам предворје социјализма“ и на на наводну Марксову мисао из Готског програма да је социјализам „мешовити“ друштвени облик у коме упоредо постоје и социјалистички и капиталистички елементи; за мене је, међутим, државни капитализам само облик спасавања капиталистичког система, а не пут ка његовој радикалној измени до које се не може доћи еволуцијом, већ једино револуцијом, иначе ћемо заувек остати у „предворју“ социјализма, не закорачујући у његову „главну салу“, а искрено речено, наведену Марксову формулацију нисам могао да нађем у Готском програму, једино знам да је Маркс одређивао социјализам као „прелазни“ облик (ка комунизму), а не „мешовити“, јер у њему капиталистички елементи постоје само у мери док још нису укинута и да би били укинута, у фази растућег ишчезавања, а не задржавања и конзервирања. Професор је стога мислио да приватна својина и тржиште не могу и не треба да се потпуно укину, док ја, напротив, мислим да могу и да треба. Веровао је, даље, да је Југославија историјски дефинитивно поражен пројекат којем се, као таквом, и не треба враћати јер је „вера у братство неких народа - заблуда“, док је моје мишљење да је, упркос несумњиво лошим историјским искуствима, еманципација народа са југословенских простора, укључујући и српски, немогућа без вере у братство и јединство тих народа, без њиховог пролетерског интернационализма који их повезује спрам заједничких спољних непријатеља и окупатора, који управо одржавају и подстичу међусобну мржњу тих народа, или је бар дозирано подгревају, да би преузели улогу „посредника“ и „судија“, како би, у крајњем, њима у целини лакше владали, водећи се староримским начелом „Divide et impera!“, остајући на овим просторима као неуклоњиви тутори и протектори. Професорове оцене Титове власти су биле доста оштрије од мојих, а у неким конкретним политичким питањима и активностима се превише приближавао и сарађивао са (српским) националистима, одвише ризикујући да се његов левичарски патриотизам утопи и нестане у идеолошко-политичком блоку у коме хегемонију има

десничарски, конзервативни национализам.

Доследно левичар

Али, ма колико се у свим овим ставовима професор мање-више кретао ка центру, а у неким текућим пројектима успостављао савез са (националистичком) десницом, никада то није толико оштро прелазило границу која одваја левицу од остатка идеолошко-политичке сцене, увек је у основи идејно остајао лево, још важније, потенцирао левичарске елементе када је десничарска офанзива, нарочито приземно анти-комунистичка, долазила до изражаја [\[12\]](#). Нпр. упркос врло неповољне слике коју је имао о Титу, није се устручавао да одлучно одговори на површно анти-титоистичко критизерство од стране једног пријатеља, какво се недавно појавило на промоцији другог дела његове аутобиографије, истичући неке несумњиве Титове историјске заслуге. Доста се ангажовао против ревизионистичког јуриша на историју Другог светског рата на овим просторима, коју неминовно прате кампање рехабилитације осведочених домаћих издајника и сарадника окупатора, учествујући на трибинама СУБНОР-а и јавно полемишући пре неколико година такође са једним пријатељем, још и бившим чланом „Praxisa“, који је потмуло покушао да изједначи четнички и партизански покрет, истичући добре стране првог, и лоше стране другог, тобоже зарад историјске „истине“ и „правде“. Професор је наравно препознао који се политички улог у том тренутку крије иза такве позиције, и бескомпромисно је реаговао. Не треба посебно спомињати да се било каквим идејама и иницијативама које иду у правцу снажења религије и Цркве, или рестаурације монархије, противио; његова сарадња са појединцима којима су те идеје блиске постојала је само у активностима друге врсте, где се могао препознати заједнички интерес везан искључиво за одбрану државне и националне независности.

А још мање треба спомињати да апсолутно никада није себе довео у било какву везу са институцијама, покретима, организацијама или активностима које сачињавају носиоце и промотере данас владајуће транснационалне, неолибералне (или квазисоцијалдемократске), капиталистичке хегемоније у нашој земљи, доводећи до њеног спољњег, националног сужањства и унутрашњег, класног раслојавања. Деловање тих структура било је стална мета његових јавних критика и оспоравања, окосница његове теоријско-практичне делатности у последње две деценије живота. Његови пријатељи из београдског огранка „Praxisa“, који су готово сви у време 60-тих и 70-тих година били далеко ватренији марксисти од самог професора, међутим, не да нису ишли овим путем, већ су постали активни (са)учесници, саветници и високи функционери странака и институција рестаурираног капитализма, сарађујући у овом или оном облику, мање или више јавно, са снагама евроатлантског империјализма. Професоров коначни суд о њима је изричит и поразан: „Велико разочарење су ми

приредили моји најбољи другови из Праксиса. Видело се да је њима било стало, пре свега, до идентитета дисидената, а не до идеја. Нису ни покушали да размишљају о томе да, ако постоји макар мала шанса да се оствари социјалистичка идеја - да би требало да су на тој страни, а не да се, инсистирајући на свом статусу противника режима, нађу на страни непријатеља социјализма...Изгледало је да нас држи на окупу чврсто идејно јединство, али се, нажалост, показало да оно није имало јаке темеље. Већина чланова београдске Праксис групе завршила је у Демократској странци, која је имала јасан програм убрзане и принудне приватизације и транзиције од социјализма ка либералном капитализму - дакле, програм који је био у потпуној противречности с било каквом интерпретацијом марксизма“ [13]. Зато је судбина ових бивших праксисоваца, некада радикално левичарских дисидената најизразитији пример интелектуалног и политичког конвертитства код нас, гори од оних сервилних партијско-идеолошких апаратчика који су готово преко ноћи постали службеници „новог светског поретка“ насталог рушењем социјализма и комунизма, јер су ови само наставили да верно и удворички служе власти као до тада, без икаквих дилема што је тај нови владајући поредак битно другачији од претходног. За такве се бар знало да се не руководе никаквим идеалима, да су у власти због власти, док се за праксисовце веровало да су вођени левим идеалима, да су у опозицији због идеја, све док се, већ крајем 80-тих, није испоставило да су сви, сем професора Марковића, већ приправни да заузму неку позицију унутар тријумфалног похода (либералног) капитализма на свет социјалистичког Истока.

[1] *Јуриш на небо: сећања*. Књ. 2, Просвета, Београд 2009, стр. 94. Књига „Јуриш на небо“, објављена у два дела у издању „Просвете“, представља не само аутобиографију професора Михаила Марковића, већ и историографију једног бурног историјског периода, важно сведочанство о друштвеним, политичким и интелектуалним збивањима код нас и у свету током 20. века, изречено из угла једног од његових најактивнијих сведока и учесника. У даљем тексту *Јуриш*, 1, 2

[2] Не треба онда да чуди да, под њиховом доминацијом, водећи филозофски часопис, након заласка „Praxisa“ са филозофске сцене, постаје „Theoria“, у коју ови инвестирају сву своју животну и интелектуалну енергију, свој темељни поглед на свет - промена духа времена, од идејно и практично (револуционарно) превирућих 60-тих и 70-тих, до мирних и устајалих 80-тих, тј. регресија од *Praxis* на *Theoria*, овде постаје очигледна, на нивоу самог имена и представљања, у чему има извесног интелектуалног поштења с њихове стране; бар се нису крили иза (само)обмањујућих назива својих пројекта, себи и другима подмећући борбени практични ангажман тамо где он заиста не постоји (иако су се, самим тим, погрешно сматрали марксистима). Стога је унутрашњи сукоб у часопису „Theoria“, у другој половини 80-тих био неминован, а прогресивну страну у том сукобу представљали су они који су желели да часопис учине агенсом ширег, друштвено-практичног живота, у време значајних историјских дешавања, извлачећи га

из ускостручне, теоријско-филозофске изолације. Они су и изашли као победници из тог сукоба, што је добро, јер филозофија није, или бар не би смела да буде, струка, једна поред других, већ мишљење које се практично, јавно ангажује и демонстрира (такав је био „Praxis“, што објашњава његове знатно веће практичне тешкоће и невоље од „Theoria-e“, а тиме и разлику у типу њихових критика актуелних политичких кретања у земљи - једне непосредне, озбиљне и убојите, друге уображено дистанциране, ироничне и самодопадљиве, која увелико личи на артистичке, аутархичне и често херметичне постмодернистичке „деконструкције“, која иначе помодно влада у том периоду, у којој теорицистичка критика ради саме себе потискује теоријску критику ради разрешења практичне кризе).

Лоше је, међутим, поред тога што нису променили његов назив, то што су часопис испунили погрешним, назадним идејним, боље речено, идеолошким садржајем који је промовосио „грађански“, тј. буржоаски поглед на свет, већ превазиђен у марксистичкој критици која је неким бившим праксисовцима, члановима Издавачког савета и Редакције, била свакако позната, и на коју су се једним делом ослањали у време бурних дешавања с краја 60-тих и почетка 70-тих година. Часопис је постао важан чинилац практичног, јавног живота, али је подстицао тада већ доминантну, офанзивну, а ипак ретроградну струју политичког мишљења и делања, иза које је стајала историјска снага победоносног капитализма који је убрзо преплавио некадашњи социјалистички европски свет. Такав исход не треба да чуди јер су већину у савету или редакцији часописа чинили било некадашњи леви, про-марксистички дисиденти који су, међутим, већ годинама стајали на ревизионистичким позицијама, било десни, анти-марксистички дисиденти којима је либерализам био прва и последња истина о човековом друштвеном и политичком животу. Они су се, заједничким снагама, ангажовали на теоријско-идеолошкој припреми новог друштвено-политичког поретка који је сада, уместо револуционарних идеја и тековина социјалистичког друштва, тј. социјално-економских права и слобода, друштвене својине, непартијског плурализма итд., инаугурисао светиње буржоаске (формално-правне) државе, „људских права“ и „политичких слобода“, приватне својине, партијског плурализма итд., поретка који је коначно у нашој земљи победио са октобарском контрареволуцијом. Чланови новог руководећег састава „Theoria-e“ постали су прво перјанице „грађанске“, контрареволуционарне опозиције, а затим и власти (Ђинђић, Коштуница, Мићуновић, Љ. Тадић, Чавошки, Н. Милошевић, Л.Којен итд.)

Једини истински, практичан отпор том идеолошком тренду, стихији насилне рестаурације капитализма и његове либералне идеологије, унутар часописа, али и на широј јавној сцени, пружао је професор Марковић, покушавајући да спаси од социјализма шта се у том, по социјализам врло неповољном историјском тренутку, спасти може. Малобројни, у часопису до тада доминантни „марксистички“, заточеници концепта *Theoria*, професору, међутим, у тој борби нису помагали, већ су се од ње повукли. Њихова теоријско-политичка грешка (девијација) била је што су илузорно мислили (ако су уопште

то у том тренутку мислили и хтели) да ће остатке марксизма и социјализма пре одбранити „чистотом“ („марксистичке“)

Theoriae

него ангажовањем у „прљавом“

Praxisu

, за који ни дан-данас није потпуно јасно да ли им је тај

Praxis

сметао, и још увек смета, зато што је доминантно анти-марксистички или зато што је уопште

Praxis

. Мада, по мом мишљењу, претеже ово друго објашњење, јер се они у

Praxisu

нису ангажовали ни онда када је он имао далеко више веза са марксизмом, 60-тих и 70-тих година. По свој прилици биће да они гаје неко дубоко и тешко разумљиво неповерење према

Praxisu

као таквом, чиме у сваком случају доказују да не могу бити истински марксисти јер је марксизам револуционарна теорија-пракса, са приматом

Praxis

, а не (некаква)

Theoria

. Како год, у најбољем случају по њих, они су у периоду унутрашњих трвења у часопису „Theoria“ наступили детиње наивно, мислећи да ће за ствар марксизма бити боље да се не ангажују у увелико практичко-политичком спору са његовим ревизионистима и противницима. Наивно у двоструком смислу, јер не само да историјска, материјална, практична друштвена база увлачи мање или више, пре или касније, у себе читаву идејну надградњу (самим тим и филозофију и њене продукте), што је нарочито изражено у периоду великих историјских криза, каква је и била у време о коме говоримо, па се у принципу не може остати по страни, већ и да је самим тим, покушај практичног неангажмана у тим турбулентним временима илузоран, да ма шта ми мислили или желели, наше деловање производи објективне, практичне учинке. Могуће је да ово није исправно становиште, али је свакако марксистичко. И тако, у жељи да из

Praxisa

повуче у

Theoria

, желећи да се практично не ангажују, ови „марксисти“ су се, упркос својој вољи, практично ангажовали. Како је још Сартр приметио, и неизбор је избор, и пасивност је активност. А повлачење од праксе само иде у прилог ономе ко је у том тренутку практично јачи, а то је тада, у часопису „Theoria“, и на широј интелектуално-идеолошкој сцени, била пролиберална струја. Онај ко има историјску иницијативу победиће и у случају нашег неангажмана, поражен може бити само под условом да се ангажујемо у борби против њега, тамо где се друштвена борба у крајњем води, у пракси, у политици, у јавном животу. Међутим, наши „марксисти“, посвећеници и мајстори

Theoriae

, показали су да је њихова теорија, а не само пракса прекратка, да она не рефлектује услове властитог постојања. Уместо да теоријски схвате да од практичног ангажмана не

могу да се повуку (чак и када то хоће), и да онда буду доследни том ставу и наводном марксистичком саморазумевању, па се онда ангажују у практичној борби против јуришника на теоријско-политичке постулате марксизма и социјализма, они су од те битке побегли, боље речено покушали да побегну. У њој можда, па и вероватно, они не би победили, али би бар били достојанствено поражени на бојном пољу, и тиме би сачували личну и част и образ идеје коју наводно заступају. Сва разлика између професорка Марковића и њих је у томе. То је у суштини разлика између неустрашивости и храбрости, с једне, и страха и кукавичлука, с друге стране. Јер, какав је ко човек, таква му је и филозофија. Такав му је и живот.

[3] Ниче је убедљиво разоткрио суштину оваквог филозофирања у којем се, на жалост, као у врзином колу крећу, или као у пауковој мрежи уплићу, и споменути „марксистички“, немоћни да реализују Марксово начело примата (револуционарног) *Praxis* над (идеалистичкој)

Theoria

: „У какве неприродне, вештачке и у сваком случају недостојне ситуације мора у једном времену које пати од општег образовања доспети најистинскија од свих наука, честита нага богиња филозофија! Она у таквом свету наметнуте спољашње униформности остаје учени монолог ученог шетача, случајна ловина појединца, скривена собна тајна, безопасно брбљање између академских старца и деце. Нико се не сме усудити да испуни закон филозофије по себи, нико не живи филозофски, оном једноставном вазалском верношћу која је неког старца принуђивала, ма где био, ма шта радио, да се понаша као стоик ако се једном стоик заклео на верност. Читаво модерно филозофирање је политичко и полицијско, владама, црквама, академијама, обичајима и кукавичлукима људи ограничено на учени привид; остаје при уздаху 'када би ипак' или код сазнања 'беше једном'. Филозофија је у оквиру историјског образовања бесправна уколико жели да буде више од неког унутрашње суздржаног неактивног знања; када би само модеран човек уопште био храбар и одлучан, он чак у својим непријатељствима не би био само неко унутрашње биће: он би протерао то историјско образовање; а овако се задовољава да његову голотињу са стидом задева. Да, док мислимо, пишемо, говоримо, предајемо филозофију - дотле је отприлике све дозвољено; само у активности или у такозваном животу све је другачије: ту је увек само једна ствар дозвољена а све друго једноставно није могуће: тако то хоће историјско образовање. Човек се сада пита да ли су то још људи или можда мисаоне, машине за писање или говорење“. Када се прочитају ове Ничеове речи, готово у свакој можемо препознати ове наше „марксистичке“ Филозофија схваћена као „учени монолог“, „скривена собна тајна“ или „безопасно брбљање“ у „академијама“ (нпр. филозофским факултетима и институтима), у којима се само кукавички репродукује „учени привид“, код оних идеалистички настројених праћен чежњивим или сетним уздасима „када би ипак“ или „беше једном“ (један марксизам и социјализам) - као на длану видимо ове „марксистичке“. Њихово „унутрашње суздржано неактивно знање“, њихово „унутрашње биће“ чију „голотињу са стилем задевају“, богатим исторјско-филозофским образовањем и ученом спекулативном позом и реториком, по којима је у (њиховој) филозофији све дозвољено (нема граница самокритичном умном мишљењу!), али зато у пракси ништа није дозвољено и могуће сем

једног (а оно је, жалосно уздишу, контрареволуција којој се никако не можемо супротставити, већ нам само остаје, да брушећи камен теоријске мудрости, чекамо и припремамо се за „објективне“, „повољније“ историјске околности, које ће, ако по овима уопште дођу и могу доћи, вероватно пасти с неба) - и овде су нам препознатљиви. На крају, заиста сам се често питао да ли су они нешто више од машина за мишљење или говорење (у самом себи или пред њима самима), додуше не и за писање, јер је то одвише практично за њихов теоријски истанчан укус (увек се пише због неког стварног или замишљеног Другог, који је изван наше самосвести). По мишљењу и говорењу су снажни и ратоборни, у писању и јавном делању нема их готово нигде. И у свему овоме су понором одвојени од професора, чији писање није заостајало за мишљењем, говор за писањем и практична дела за говором, који је, за разлику од њих, дубоко расцепљених између уображене теоријске свемоћи и гротескно стварне практичне немоћи, живео целину јединственог и моћног теоријско-практичног живота.

[4] *Јуриш*, 1:157. Строго гледано, професор заиста није био „употребљив“ за политику, њиме се није могло дуго манипулисати као некаквим средством за постизање нечијих дневно-политичких циљева, мада су неки, на жалост, то покушавали. Професор би, међутим, такве појединце и пројекте одмах напуштао, чим би уочио да приметно одударају од његових политичких и моралних уверења.

[5] *Јуриш*, 2:449

[6] *Јуриш*, 1:333

[7] *Јуриш*, 1:144

[8] *Јуриш*, 2:254

[9] *Јуриш*, 2:435

[10] *Јуриш*, 1:124

[\[11\]](#) Јуриш, 1:31

[\[12\]](#) Ту је некада било и помало духовитих момената: „Једном приликом сам и рекао Слободану Милошевићу: ...'За мене је било боље да сам, и поред својих левичарских уверења, остао независан интелектуалац. Као такав, могао сам да предајем марксизам у Америци. То одсад нећу моћи. Изгубићу већину пријатеља и у свету и у земљи. Али, шта је - ту је. За сваки значајан циљ мора се платити одговарајућа цена.' Ту цену почео сам да плаћам одмах после конгреса. Раније су ме на улици многи људи благодоклоно гледали и поздрављали. Било је тога и сада. Али је сад било и оних који би ме погледали с мржњом, опсовали и полугласно изговорили нешто у стилу: 'Види комуњаре, уа!' Обично бих ка таквим особама кренуо, унео им се у лице и тражио да понове оно што су рекли. Био сам убеђен да ћу се неизбежно с неким потући на јавном месту. До тога ипак није дошло јер би свако окренуо леђа и брзо отишао“. Професорова храброст, спремност да се плати цена за значајне циљеве ишла је, дакле, даље од јавне, интелектуалне храбрости да се изнесу ставови који су идеолошки и политички некоректни у средини у којој се кретао, па и у ширем јавном мњењу, храбрости која, већ као таква, недостаје позамашном делу „интелектуалаца“ који углавном репродукује идеолошка мњења властите класе и класе којој служе, кукавички се одричући (само)критичности спрам њихових класних интереса. Професоров *Praxis* укључивао је, како видимо, и одважност на физичку борбу у одбрани властитих уверења, исправно увиђајући да постоје границе рационалне аргументације, тренуци када сила аргумената мора бити замењена аргументом силе. Тако је било у доба народноослободилачке борбе у Другом светском рату, тако и почетком 90-тих, када је опет ваљало бранити народ од спољнег непријатеља и његових домаћих слугу и помагача, ако треба и силом и оружјем. Маркс је уосталом на једном чувеном месту рекао да „оружје критике не може заменити критику оружјем“.

[\[13\]](#) Јуриш, 2:271, 234